

BÁRDI NÁNDOR*

Az emlékezetirodalom: traumaközösség konstruálása vagy a kisebbségi kompetenciák kihasználása?

Gaucsík István: *Lemorzsolódó kisebbség. A csehszlovákiai magyarság jogfosztásának gazdasági háttere 1945–1948.* Pozsony, Kalligram, 2013, 406 oldal

Gaucsík István levéltári jegyzékek, gazdaság- és társadalomtörténeti esettanulmányok, a két világháború közötti szlovéniai magyar önszerveződést áttekintő, alapos bevezetővel bíró forráskiadvány után monográfiát írt a csehszlovákiai magyarok 1938, 1945 előtti mezőgazdasági, ipari, szövetkezeti, pénzügyi pozícióinak radikális leépítéséről – tehát a gazdasági jogfosztásokról.

Akit a „kiszemmisítés igazsága” érdekel, és szenvedéstörténeti terápiára vágyik, az azért olvassa el a könyvet, hogy annak végén szembesüljön a szerző pontos és megrendítő veszteséglistájával. Majd kezdje el olvasni a könyv harmadik fejezetét a gazdasági nacionalizmus és az államszocialista gazdasági modell összekapcsolódásáról. S amint megismerkedik a szerző szerkezeti képleteivel, sokkal fragmentáltabban fogja látni a kérdést. Akit elsősorban a történeti valóság izgat, annak pedig azért ajánlom ezt a könyvet, mert fontos és sikeres kísérletet láthatunk arra, hogy miként lehet egy sérelmi, a diszkriminációról, a jog-, intézmény- és vagyonfosztásról szóló témát nem pusztán sérelemtörténetként, hanem összehasonlító gazdasági- és intézménytörténeti munkaként megírni. Gaucsík ezt azzal éri el, hogy a kisebbségi magyar közösséggel történeteket a cseh és a

* Bárdi Nándor, MTA TK Kisebbségkutató Intézet, Budapest, tudományos főmunkatárs, bardi.nandor@tk.mta.hu

szlovák nemzet államszocializmus-építésének történetében helyezi el.

A képlet-keret

Négy nagy fejlődéstörténeti keretet ad a szerző viszonyítási pontokként a magyar probléma történeti elhelyezéséhez. A szlovák történelmi szakirodalomban a nemzeti és demokratikus forradalom az antifasiszta harcban csúcsonódott ki, a háborúért és „az ország összeomlásáért felelős két nemzetkisebbség” 1945-ben deklarált kollektív bűnössége, kitaszítása az ország politikai közösségéből a nemzeti felszabadító harc folytatása volt. Az államszocializmus kiépítői 1945 után, a nemzeti és a demokratikus hagyományokat együtt hangoztatták Csehszlovákiában.

Egy másik képlet a kassai kormányprogram létrejöttét, különösen annak gazdasági téziseit elemzi, a londoni, és a moszkvai emigráció vitáit, a polgári Beneš, és a kommunista Gottwald, Husák eltérő nézeteit, illetve később a Szlovák Kommunista Párt, a Demokrata Párt, a Szabadság Párt, a Munkapárt egymástól sokban különböző jövőképeit vizsgálja. Ám ezek egyben megegyeznek – és ez a harmadik adottság –: a szlovák nemzetépítés és gazdasági nacionalizmus kizárólagos célja a magyar kisebbség pozícióinak megszerzése.

Szerkezeti keretek

A könyv, amely a szerző egyik doktori disszertációja (a magyarországi, de van egy Szlovákiában megvédett, de publikálatlan kézírata is a Rimamurányi-Salgótarjáni Vasmű gazdasági elitjéről), négy fejezetből áll. Az első két fejezet egyfajta (magyar, szlovák, cseh) historiográfiai „határjárás”, illetve párhuzamos, szlovák és magyar gazdaságtörténeti visszatekintés az 1918-tól 1945-ig tartó korszakra vonatkozóan 40-40 oldalon. A harmadik fejezet a gazdasági nacionalizmus, az újjáépítés és gazdaságfejlesztés összefüggéseit taglalja, a különböző kormány- és pártprogramokat, illetve a megvalósult államosítást 60 oldalon. Jogos a kérdés, hogy miért nem itt tárgyalja a szerző a harmadik Csehszlovák Köztársaság gazdasági átalakításának másik fundamentumát, a földreformot is. Valószínűleg azért, mert abban központi szerepük volt a szlovákiai magyaroknak, és azt

a könyv legnagyobb és legfontosabb negyedik fejezetében taglalja, a magyar problémával együtt. Ez a rész 120 oldalon lényegében az állam, a többségi nemzet(ek) vagyonszerzésének, a magyar kisebbség vagyonszerzése folyamatának működését, az erre vonatkozó jogi és gazdaságpolitikai módszereket elemzi részletesen.

Fogalomhasználat

A szerző gazdaságtörténész, aki a cseh és szlovák gazdaságtörténeten túl ismeri a kisebbségtörténeti szakirodalmat, s használja Ernst Gellner, Pierre Bourdieu, Pierre Nora és Jan Assmann fogalmait is. A téma historiográfiai részénél – a szándékokat generációs csoportok szerint is elkülönítve – megkülönbözteti az „alapozó, emlékezetirányítókat” (Janics Kálmán, Gyönyör József, Koncsol László, Szóke István), a „kiigazítókotl” (Molnár Imre, Tóth László, Varga Kálmán), akik már egy megkonstruált kisebbségi társadalomnak közvetítik a tudományos szaktudással termelt *emlékezetirodalmat*, épp a közösségi önszemlélet tudatosítása érdekében. A történeti magatartásokat tekintve Gaucsík a témát esettanulmányokban, leíró módon, tudományos apparátussal tematizálva és legitimálva a feldolgozókat – Vadkerty Katalin munkásságát emelve ki – határolja el az egy-egy részterületet feldolgozóktól, illetve harmadikként a magyar kisebbségi közösségek helyzetét közép-európai kitekintésben, illetve a magyar–szlovák kapcsolatok fókuszában vizsgáló Szarka Lászlótól. A negyedik típusba a hiányzó alap kutatásokat, forráskiadást, rész-elemzéseket végző, a politika társadalomtörténete felé elmozduló Popély Árpádot sorolja, de valószínűleg Gaucsíkot is ide számíthatjuk. Ezeknek a felfedező alap kutatásokat végző történészeknek (s ide sorolhatjuk még a más korszakot kutató Simon Attilát is) magától értetődő elvárás a cseh, szlovák, magyar és a nemzetközi források és szakirodalom együttes összehasonlító vizsgálata. A magyar kisebbségi problémák hosszabb távú elhelyezése mellett jellemzőjük a horizontálisan, a kisebbségi közösség–anyaország–többségi politikai nemzet–nemzetközi viszonyok alakulása keretrendszerében való értelmezés. Gaucsík az emlékezetirodalom kategóriájának bevezetésével a (kisebbség)történetírás önreflektáltságát, identitás- és emlékezetpolitikai felelősségét is jelzi. Tehát ezzel oldja fel a kisebbségi közgondolkodás kibeszélésigényének, a többség iránti folyamatos határtermelésének és az adott ország politikai, modernizá-

ciós, nemzetépítő átalakulásának következményeiből adódó feszültséget. Lásd az államosítást, földreformot vagy más területként az iparfejlesztést, oktatást stb., ahol az adott többségi nemzetépítés a kisebbségi pozíciók kárára végez szerkezeti átalakításokat.

A *nemzetpolitika* kifejezést Gaucsík szlovák vonatkozásban éppen úgy használja, mint ahogyan a 20. század kilencvenes éveinek közepéig a magyar politikai nyelvben használatos volt: tehát az adott állam hosszú távú nemzetépítő közösségi politikáját érti alatta. Ez ma paradox módon épp a Fidesz nemzetesítő politikai kommunikációjában szűkült le a magyar–magyar kapcsolatokra.

A harmadik fontos fogalom – lehet, hogy szlovák áthallás-ként, de a „szlovákiai magyar nyelvi standard” részeként – a könyv címében is szereplő *lemorzsolódás* kifejezés, amely érdekes módon a bánági sváboknál is gyakran feltűnik hasonló értelemben. De ennél fontosabb, hogy ezzel a szóval a több viszonylat jelenlétét, az elvesztést, de nem eltűnést *is*, a folyamatokba való mesterséges beavatkozást jelzi a szerző.

A nemzetállamosító csatornák működése

Gaucsík könyvének le nem írt kulcsfogalmi a szlovák pozíciószerzés és a magyar pozícióvesztés *működése, jogi-politikai technológiája, funkciója* az államszocialista gazdaság kiépítésében.

A „játszmák” szereplői a befolyás nélküli magyar – településeken, birtokokon, szövetkezetekben, gazdasági intézményekben dolgozó és nem utolsósorban a lakosságcsere, kiutasításra, deportálásra váró – személyeken túl a Nemzeti Bizottságok (amelyek a volt járási és községi önkormányzatok teljes jogkörét megkapták, de a belügyi megbízott utasításait kellett követniük) és a Nemzeti Újjáépítési Alap. A lebonyolítás kulcsfigurái a vagyoni különféle, kinevezett vagy megigényelt „gondnokok”, a módszer pedig a gondnokok/Nemzeti Újjáépítési Alap/Nemzeti Bizottságok (NB) döntésein túl az állami konfiskálás, az az elkobzás, a kiigénylés, továbbá az államosítás, a más szervezetekbe való beolvasztás lehetett.

Ilyen *csatornák/hatalmi technológiák* voltak a teljesség igénye nélkül:

- a magyarok és németek vagyontárgyaira államilag felügyelt nemzeti gondnokok kinevezése (152.);

- az ellenséges személyek, a csehszlovák állampolgársággal nem rendelkező magyarok, az 50 hektár feletti birtokkal rendelkező magyarok, a hazaárulók földjeinek elkobzása (153.);
- elkobzási bizottság létrehozása a mezőgazdasági vagyontulajdonosa nemzetiségének megállapítására (156.);
- a Nemzeti Újjáépítési Alap létrehozása (157.);
- a határ menti kisipari üzemek és lakóházak gyorsított kiutalása (159.);
- a magyar földbirtokok elkobzása (181.);
- a lakosságcserere kijelöltek vagyonának a gondnokok általi önhatalmú felmérése és konfiskálása (185.);
- a lakosságcsere-egyezmény érvényében a magyar ingatlanoknak a szlovák állam tulajdonába kerülése (188.);
- az áttelepülők készpénzállományának, a zárolt betétek és ingóságok hozzáférhetetlenné tétele (193–200.);
- a kitelepítettek, deportáltak hátrahagyott vagyonának kezelése (205–208.);
- házak és a kisipari vállalkozások elkobzása (226–227.);
- a szövetkezeti rendszer homogenizálása (235–237.);
- papírpénzek lebélyegzése (241.);
- magyar pénzüintézetek felszámolása (242–260.);

A lépték

Ebben a sokfelé ágazó leírásban Gaucsík a könyv szerkezetével és a léptékekkel tart rendet. Ezért fontos a harmadik fejezet a szlovák nemzeti és államszocialista célok kialakulásáról. A az előbbi technológiákat részletező, negyedik rész tematikusan és időrendben is tagolt, és a Szlovákia szintű rendeleteket áttekintve és külön is összegzi egy-egy résztémánál, illetve az ismertetés elején már ajánlott könyvvegi táblázatokban. Esettanulmányként a főszövegben csak egyetlen példát ismertet, a Pozsonyi I. Takarékpénztárét (250–260.). A helyi ügyek bizonyító apparátusa komoly levéltári adatolással a lábjegyzetekben jelenik meg. Számomra a legtartalmasabb, irigylésre méltóan kulturált jegyzetek a teljesség igénye nélkül: 581., 587., 588., 611., 667., 672., 693., 694., 704., 774., 777., 828. számúak. Az eddigi szakirodalmi pontatlanságokat is ott korigálja Gaucsík. Vadkertyt nem kijavítja, hanem ahol kell, pontosítja, vagy utánamegy az adatoknak (605., 694. számú jegyzetek) Ellenben arra a szemléleti kér-

désre, hogy a szlovák történetírás szerint a szövetkezeti mozgalom kontinuitása 1948-ig fennmaradt, a főszövegben reagál (237.). A cseh és a szlovák történetírás szakszerű gazdaságtörténeti eredményeit ezekben az ügyekben is magától értetődően használja a szerző. Ez ellenben a recenzensnek szakirodalmi újdonság, hisz döntően a magyarokról kritikusan vagy történetpolitikai kontextusban megszólaló szlovák történészekről olvashat.

A könyv fragmentált, szinte kézikönyvszerű, leíró jellegén és használhatóságán sokat segített volna egy név- (intézmény, személy, helység) és tárgymutató. A Nemzeti Újjáépítési Hivatal vagy a Szlovák Telepítési Hivatal működési ábrája, a gondnokok és a konfiskálások külön kategorizálása szintűgy. Tartalmilag a második fejezet két párhuzamos (magyarországi és csehszlovákiai) gazdaságtörténete megérdemelt volna legalább némi pontokba foglalt összehasonlítást. (Lásd Simon Attila: *Egy rövid esztendő krónikája* című munkája bemutatásának megoldását a magyarság helyzetértékeléséről, 64–68.) De emögött egy, a könyvben átsuhanva megkerült, eddig igazából nem kutatott időszak problematikája lapul. Nevezetesen az 1938–1944 között a Csehszlovákiától visszacsatolt területek gazdasági viszonyainak kérdése. Részben ennek tudható be, hogy a magyar–csehszlovák államközi vagyonvitát sem tudja a szerző a csobatói szerződésig (1949. július 25.) elvinni. Ennek lényege, hogy a határ másik oldalán birtokkal rendelkezőktől mindkét állam kölcsönösen kisajátította a határ melletti 15 km-es sávban a földterületet (kb. 600–600.000 hektár), az ingatlanokkal együtt, de ez a lakosság-cserében érintettekre nem vonatkozott. A feldolgozatlanság igazi oka a szlovák levéltári források zárolt volta.

Gaucsik munkája nem pusztán kisebbségtörténeti tárgyú. Ebben a könyvben egy „részkérdés” bemutatásán keresztül az előzményeket és a külső körülményeket is széleskörűen számba vevő, többnyelvű szakirodalmat használó elemzés révén a közép-európai nemzetépítő államszocialista politika gazdaságtörténetének működését tanulmányozhatjuk.

A magyar kisebbségtörténetnek a közép-európai összehasonlító társadalom- és kultúrakutatás felé való fordulását nemcsak ebben a munkában tapasztaljuk, Oláh Sándor munkássága révén átfogó ismeretekkel rendelkezünk az erdélyi/székelyföldi földhasználat 19–20. századi fejlődéstörténetéről, vagy másik példaként Csernicskó István és Fedinec Csilla által a Kárpátalján honos 19–20. századi

nyelvpolitikákról. Ezekben nem csak a működés hosszú távú leírása a közös, hanem az államnak a modernizációs változásokban való szerepvállalásának elemzése is. Így a magyar veszteségeket, sérelmeket komplexitásukban, a párhuzamos nemzetépítésekkel együtt láthatjuk. Ez a nézőpont pedig megóv attól, hogy öngazolásokkal, külső háritásokkal traumatizáljuk ezeket a kérdéseket és emlékezetirodalmunkat. Ellenkezőleg, Gaucsík István és szak-, valamint nemzedéktársai épp azt példázzák, hogy léteznek a kisebbségi tudományosságban olyan készségei (nyelvtudás, az aszinkronitásból fakadó érzékenység, a történelmi önszemléleti és önreflektálási igény, a sokféle érdek közti eligazodás képessége), amelyek jól használhatók a nemzetközi tudományosságban is.